Rod

Kečuánština nemá gramatický rod (kromě slov přejatých ze španělštiny, např. *kasadu* × *kasada* ženatý × vdaná). Je-li třeba rod nějakým způsobem vyjádřit, použijí se slova *qhari/warmi* pro lidi (muž/žena) a *urqu/china* pro zvířata (samec/samice):

qhari wawa	chlapeček (dítě)
warmi wawa	holčička (dítě)
urqu alqu	pes
china alqu	fena

Přídavná jména

Přídavné jméno (stejně jako ukazovací zájmena, číslovky apod.) ve funkci přívlastku stojí před podstatným jménem, které modifikuje (které ho řídí): *yana alqu* – černý pes. V tomto případě je neměnné. Stojí-li samostatně, chová se jako jakékoliv podstatné jméno.

Totéž platí pro podstatné jméno ve funkci přídavného jména (stojí před podstatným jménem a modifikuje jeho význam): *rumi wasi* – kamenný dům, *wasi rumi* – stavební kámen („domový kámen“).

Afirmativní sufix –N/–MI

Afirmativní sufix (přípona) (AF) označuje nejdůležitější informaci ve větě. Připojuje se ke slovu, kterým mluvčí vypovídá o daném tématu, něco o něm tvrdí (*afirmar* šp. tvrdit), a tuto informaci ví z vlastní zkušenosti. Sufix –N se používá po slovech končících na samohlásku, –MI po slovech končících na souhlásku. Např. na otázku *Co je to?* můžeme odpovědět *Wasi**n***. (Dům. To je dům.). *Pes je černý* se řekne *alqu yana**n*** (mluvíme o psu a říkáme o něm, že je černý). Podmět však bývá často označen sufixem –QA.

Tematizátor –QA

Tematizátor (angl. *topic marker*, „označovač tématu“) (TÉMA) označuje slovo, které je tématem věty, tj. to, o čem se mluví. Často to bývá podmět, ale může jím být jakýkoliv větný člen (kromě přívlastku). Nepoužívá se však v otázkách. Podrobněji bude probrán později.

Věty se jmenným přísudkem

Věty se jmenným přísudkem ve 3. osobě v přítomném čase (v češtině se sponou *je*, *jsou*) překládáme do kečuánštiny takto: na prvním místě je většinou podmět, který mívá sufix –QA, a na druhém přísudek, který (je-li jmenný) by v kladné větě měl mít afirmativní (nebo jiný reportativní/evidenční) sufix. Spona *je*, *jsou* se nepřekládá.

*alqu**qa** yana**n***	pes je černý
*yana alqu**qa** sumaq**mi***	černý pes je pěkný

Ukazovací zájmena

kay	*tento, tato, toto*	věc u mluvčího
chay	*ten, ta, to*	věc u posluchače
haqay	*tamten, tamta, tamto*	věc vzdálená jak mluvčímu, tak posluchači

Zájmenu *haqay* odpovídá v některých dialektech *taqay* (Huánuco–Huallaga) nebo *wak* (Ayacucho). Tato zájmena mohou stát samostatně (jako podmět, předmět apod.), nebo jako přívlastek před jménem, které pak modifikuje. V postavení přívlastku jsou neměnná.

*kay**mi** wasi*	toto je dům nebo
*kay**qa** wasi**n***	toto je dům
kay wasi	tento dům
*kay wasi**qa** hatun**mi***	tento dům je velký
*kay**qa** hatun wasi**n***	toto je velký dům

Rozdíl mezi *kaymi wasi* a *kayqa wasin* je ten, že první věta je celá novou informací nebo odpovědí na otázku *Toto je dům?* (*Kaychu wasi?*), zatímco druhá je spíše odpovědí na otázku *Co je toto?* (*Iman kay?*), zájmeno *kay* je tématem.

Plurál –KUNA

Plurál (množné číslo) se vytvoří připojením sufixu –KUNA (PLUR) (v některých dialektech po samohlásce šp. sufix –s) ke slovu, a to mezi kořen a afirmativní sufix nebo tematizátor. Tento sufix se používá s podstatnými jmény a zájmeny. Přídavná jména, pokud nejsou substantivizovaná (např. *yuraq* může označovat i jakoukoliv bílou věc), plurál nemají:

*wasi**kuna***	domy
*kaykunaqa wasi**kuna**n*	toto jsou domy
*chay wasi**kuna**qa hatunmi*	ty domy jsou velké

Pluralizace není povinná (např. je-li z kontextu jasné, že jde o plurál). Sufix –KUNA se nikdy nepoužívá, je-li slovo pluralizováno jiným způsobem, např. číslovkou nebo neurčitým zájmenem:

tawa wasi	čtyři domy
wakin wasi	několik domů

Otázka doplňovací

Otázka doplňovací je taková otázka, na kterou nemůžeme odpovědět *ano* nebo *ne*, ale odpovídáme celou větou. Je uvozena tázacím zájmenem. Prozatím se naučíme tato tři tázací zájmena:

ima	co
pi	kdo
imayna	jak; jaký, jaká, jaké

Většinou k nim bývá připojen afirmativní sufix (bez něj by byla otázka nezdvořilá). V odpovědi má podmět tematizátor –QA a nová informace o něm afirmativní sufix:

*Ima**n** kay? – Chay**qa** alqu**n**.*	Co je toto? – To je pes.
*Pi**n** chay? – Kay**qa** Mariya**n**.*	Kdo to je? – Tohle je Marie.
*Imayna**n** pay? – Pay**qa** sumaq**mi**.*	Jaká je? – Je hezká.

Zájmena *pi* a *ima* mají také plurál; tvoří se připojením sufixu –KUNA před afirmativní sufix:

*Pi**kuna**n kaykuna?*	Kdo je to?
– Chaykunaqa wawakunan.	– To jsou děti.
*Ima**kuna**n haqaykuna?*	Co je tamto?
– Haqaykunaqa wasikunan.	– To jsou domy.
Imaynan haqaykuna?	Jaké jsou?
– Haqaykunaqa hatunmi.	– (Ony) jsou velké.

Všimněte si, že zájmeno *pay* se vztahuje pouze k živým tvorům a pro věci se používají ukazovací zájmena. Přídavná jména (*hatun*), pokud nejsou substantivizovaná, nemají (netvoří) plurál.

Otázka zjišťovací

Otázka zjišťovací je taková otázka, na kterou můžeme odpovědět *ano* nebo *ne*. Slovo nebo fráze ve větě, na kterou se ptáme, je v kečuánštině označena sufixem –CHU (OZ). Pokud se ptáme na celou větu, bývá obvykle na slovesu (ve větách jmenných však sloveso v přítomném čase není). Téma není označeno sufixem –QA, nepoužívají se afirmativní sufixy.

*Yuraq**chu** alqu?*	Je pes černý?
*Hatun**chu** Qusqu?*	Je Cusco velké?
*Qusqu**chu** kay?*	Tohle je Cusco?
*Kay**chu** Qusqu?*	Cusco je tohle?
*Qusqu**chu** kay llaqta?*	Je tohle město Cusco?
*Kay llaqta**chu** Qusqu?*	Cusco je tohle město?

V otázkách rozlučovacích (se spojkou *nebo*) se koncovka připojuje k oběma možnostem: *Alqu**chu**, michi**chu** kay?* „Tohle je pes, nebo kočka?“ Místo další možnosti můžeme přidat slovo ***imachu***: *Alqu**chu**, **imachu** kay?* „Tohle je pes, nebo co (to je)? V otázkách s tázacím dovětkem se přidává ***manachu***: *Alqu**chu** kay, **manachu**?* „To je pes, ne / že ano? Toto slovo se používá i v záporných otázkách (sufix –CHU je pouze na záporce ***mana***): ***Manachu** alqu chay?* „Není to pes?“ Kladná odpověď na otázku je ***arí***, „ano“; záporná odpověď je ***mana*** nebo ***manan***, „ne“. Slovo, které v otázce nese sufix –CHU, bude mít v kladné odpovědi afirmativní sufix a v záporné sufix negativní.

Zápor

Záporné věty se tvoří pomocí záporky ***mana*** a záporného sufixu –CHU (NEG). Záporka *mana* „ne“ má obvykle afirmativní sufix. Přípona –CHU se připojuje ke slovu, které označuje skutečnost, která je popírána; je to slovo, které by v kladné větě mělo afirmativní sufix.

*Yana**chu** alqu?*	Je pes černý?
– *Alquqa **manan** yana**chu**.*	– Pes není černý. nebo
– ***Manan** alquqa yana**chu**.*	– Pes není černý.
*Kay llaqta**chu** Qusqu?*	Cusco je toto město?
– ***Manan** kay llaqta**chu** Qusquqa.*	– Cusco není tohle město.
*Qusqu**chu** kay llaqta?*	Je tohle město Cusco?
– ***Manan** Qusqu**chu** kay llaqtaqa.*	– Tohle město není Cusco.

Základní větné modely

Nyní už známe pět základních větných modelů (vět s jmenným přísudkem – u sloves je to podobné): kladnou a zápornou větu oznamovací, otázku zjišťovací kladnou a zápornou a otázku doplňovací. Téma hovoru je (kromě otázek) obvykle označeno tematizátorem –QA, jehož použití však není povinné (kromě vět s přísudkem jmenným, především v případech, kde by mohlo dojít k záměně). Slovo, které nese novou informaci, má obvykle afirmativní sufix –N/–MI, je-li věta kladná; pokud je záporná, nese toto slovo negativní sufix –CHU a před ním je záporka *mana(n)*. V kladné otázce je na slově, na které se ptáme, tázací sufix –CHU, záporná otázka je uvozena slovem *manachu*. Otázky doplňovací jsou uvozeny tázacím zájmenem (nebo příslovcem), které obvykle nese afirmativní sufix.

Typ věty	*Podmět* *Přísudek*
Kladná	(–QA) –N/–MI *Pedroqa hatunmi.* Petr je velký.
Záporná	*Mana(n)* (–QA) –CHU *Manan Pedroqa hatunchu.* Petr není velký.
Tázací kladná	–CHU? *Hatunchu Pedro?* Je Petr velký?
Tázací záporná	*Manachu* Ø? *Manachu hatun Pedro?* Není Petr velký?
Tázací doplňovací	*Tázací zájmeno* –N/–MI ? *Iman Pedro?* Čím je Petr?

Sufix –QA by měl být hlavně ve větách s ukazovacím zájmenem. Zde může snadno dojít k záměně: *Kay wasin.* „(Je to) tento dům.“ × *Kayqa wasin.* „Toto je dům.“ V otázce se sufix –QA nepoužívá, proto je ukazovací zájmeno (pokud není v postavení přívlastku) až na konci: *Wasichu kay?* „Je toto dům? × *Kay wasichu?* „(Je to) tento dům?“, *Kaychu wasi?* nebo případně (méně vhodné) *Wasi kaychu?* „Dům je toto?

Rozlišujete také věty *Kayqa mana allinmi.* „To je špatné (nedobré).“ a *Kayqa manan allinchu.* „To není dobré.“ První věta je kladná (s přídavným jménem se záporným významem), druhá věta je záporná.